

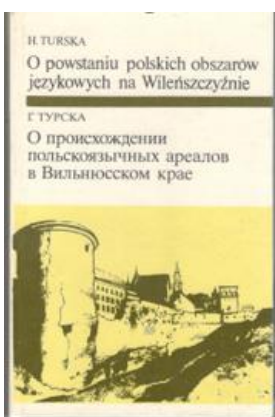
Dvi knygos apie Vilniaus krašto kalbą

Norėtusi apžvelgti dvi, nors senokai išleistas, bet nepraradusias aktualumo knygas:

Halina Turska „Apie lenkų kalbos plotų Vilniaus krašte atsiradimą“ (1939);

Pranas Kniūkšta „Vilniaus kraštas ir lietuvių kalba“ (1990).

Turska Halina (1901, Irkutskas (Rusija) – 1978, Torunė (Lenkija), lenkų kalbininkė. 1920 m. baigė Vilniaus Elzės Ožeškienės gimnaziją. 1924 m. po studijų Vilniaus universitete (slavistika) dirbo jame 15 metų (iki 1939 m.). Nuo 1946 m. dėstė Torunės universitete (Lenkija); vadovavo šio universiteto Lenkų kalbos katedrai. Dr. (1929), profesorė (1954). Mokslininkė tyrė lietuvių ir lenkų kalbų santykius Vilniaus krašte, lietuvių substrato įtaką lenkų tarmėms, lituanizmus lenkiškuose Lietuvos Statutų vertimuose, Adomo Mickevičiaus kūrinių kalbą, baltarusių tarmes (Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/halina-turska/>).

1939 m. **Halina Turska** parašė monografiją „**O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie**“ (liet. „Apie lenkų kalbos plotų Vilniaus krašte atsiradimą“). Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui buvo išspausdintas tik trečdalis šio veikalų, o knygos rankraštis paslaptinai dingęs. Išlikę pirmieji 8 lankai paskelbti 1982 m. Lenkijoje rinkinyje „Studia nad polszczyzną kresową“ (T. 1). Vilniuje ši veikalų dalis originalo kalba ir jos vertimas į rusų kalbą „О происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае“ (išvertė Marija Sivickienė) atskira knyga išleista 1995 metais. Lietuvių kalba šio H. Turskos darbo, deja, neturime iki šiol. Vilniuje išleistoje knygoje lietuviškai pateikiami tik platūs šio darbo komentarai, parašyti kalbininko, buvusio Vilniaus universiteto prof. Valerijaus Čekmono

(1937–2004). Reikia pabrėžti, kad daugiau kaip prieš aštuonis dešimtmečius parašytos knygos idėjos nepaseno iki šiol. Mokslininkė gerai išmanė lenkų ir lietuvių santykių istoriją. Ji yra pradininkė mokslininkė tirti lietuvių ir slavų paribio lenkų tarmes. H. Turska atliko ypač kruopščius kalbos tyrimus 1934–1935 m. Į kai kurias vietas ji vykdavo po kelis kartus (p. 120).

Knygos rengėjo V. Čekmono požiūriu, Lietuvos visuomenė, tiek lietuviai, tiek lenkai, mažai nežino apie Lietuvos lenkus, jų kilmės problemas, tautinės savimonės ypatybes (p. 59).

Tad kokios yra svarbiausios H. Turskos knygos mintys.

1. Nuo Abiejų tautų Respublikos laikų (XVI a.) prasidėjo kalbinis LDK lietuvių ir stačiatikių šlėktos lenkinimas, kuris nebuvo taikus ir neskausmingas (p. 71). Nuo XVII a. vidurio lenkų kalba tapo pagrindine rašomąja ir bendrine LDK kalba.
2. Lenkų kalbos plitimas Lietuvoje nebuvo susijęs su lenkų kėlimusi į LDK, o lenkų kalbos ekspansija į kaimo, t. y. etninės, autochtonų Lietuvos, gyventojus prasidėjo tik XIX a. Vilniaus apylinkės prie lenkų kalbos perėjo tik XIX a. paskutiniame ketvirtyje.
3. Dauguma sulenkintųjų yra tikri lietuviai; gudai lenkinimą pajuto tik siaurame ruože greta lietuvių gyvenamos teritorijos.
4. Svarbiausias lenkų kalbos plitimo (tarp lietuvių ir gudų) šaltinis buvo miestas, dvaras ir bažnyčia (p. 72).

Kaip rašo H. Turska, jos informantai, tiriamų vietų lenkai, mažiau pripažįsta savo lietuvišką kilmę nei baltarusišką. Dažnai būdavo, kad pirmąją dieną labai mandagūs, šnekūs ir noriai teikdavę lietuvių kalbos pavyzdžius, net liaudies dainas, kitą dieną, matyt, ilgiau pagalvoję, o gal paakinti kaimynų,

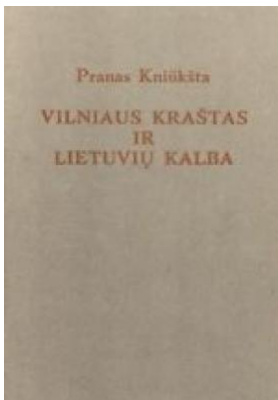
tapdavo gana įtarūs, atsargūs, jau atsisakydavo teikti bet kokių žinių apie lietuvių kalbą. „Ką, ponias, norite čia padaryti Lietuvą?“, – klausdavo sunerimę (p. 121).

Beje, mokslininkė pabrėžė, kad ji kategoriškai draudžianti panaudoti jos tyrimus politiniais tikslais (p. 121).

Kalbų keitimas, jų maišymasis nuslopino žmonių tautinį jausmą, jie ėmė net tautybę painioti su tikyba. Atsirado vietinio arba „tuteišio“ sąvoka, savotiškas tautybės pakaitalas.

Bet, kaip sakoma, geriau vieną kartą pačiam paskaityti, nei keliskart klausytis kitų perpasakojimų. Tad įdomaus skaitymo.

Kniūkšta Pranas (1933, Barzdžiai (Salantų vlsč.) – 2020, Garliava (palaidotas Kalnalyje, Kretingos r.), lietuvių kalbininkas. Dr. (hum. m.; filol. m. kand. 1971). 1959 m. Vilniaus universitete baigė lietuvių kalbą ir literatūrą. Šešerius metus (1959–1965 m.) mokytojavo Dieveniškėse (Šalčininkų r.). 1967–2002 m. dirbo Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos institute (iki 1990 m. – Lietuvių kalbos ir literatūros institutas); 1991–2000 m. – Kalbos kultūros skyriaus vadovas. Nuo 1972 m. rengė periodinį leidinį „Kalbos kultūra“, 1991–2003 m. redaktorius. Daugiausia rašė kalbos kultūros, kalbos ir visuomenės santykių, grožinės literatūros, kanceliarinės kalbos temomis. Išleido keletą knygų (Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/pranas-kniuksta/>).

Vilniuje lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis išleista kalbininko **Prano Kniūkštos** knyga „**Vilniaus kraštas ir lietuvių kalba**“ (1990). „Savo profesijos ir širdies balso pašauktas, visų pirma sielojuos dėl lietuvių kalbos, jos dalios ir būklės Vilniaus krašte. Visa kita tik gretinu su lietuvių kalba ar ieškau ryšių su ja. Taisydami istorijos klaidas, turime bent iš dalies atitaisyti ir lietuvių kalbai padarytas skriaudas“, – rašo autorius leidinio pratarinėje (p. 5). Mokslininkas, remdamasis įvairių laikų ir įvairių tautų (lenkų, rusų, lietuvių) tyrėjų (kalbininkų, istorikų, etnografų) moksliniais tyrimais (taip pat ir Halinos Turskos darbais), taip pat statistika, aptaria lenkų atsiradimo Lietuvoje problemas ir lietuvių kalbos padėtį.

Sudėtinga Vilniaus krašto istorija per daugelį dešimtmečių subrandino vieną sunkiausių ir opiausių problemų – lietuvių kalbos būklės problemą.

Lietuvių ir lenkų santykiai turi vidinio dramatiškumo, kuris nebūdingas lietuvių santykiams su kitomis tautomis (žydais, karaimais, totoriais ar rusais). Taip jau susiklostė, kad Lietuvos lenkų tautybė rodo ne etninę kilmę, bet kultūrinę orientaciją. Lenkai dažnai net pabrėžia, kad jie lenkai todėl, kad save laiko lenkais. Pasak aptariamojoje knygoje cituojamo Lenkijos Mokslų akademijos prof. J. Jasinskio (Jasiński) tautybę lemia žmonių apsisprendimas, o ne tolesnių ar artesnių protėvių tautinė priklausomybė, netgi ne jų tėvų tautinė priklausomybė (p. 44).

Vilniaus krašte, pasak P. Kniūkštos, buvo susipynusios lietuvių – lenkų – rusų problemos. Bendroji asimiliacijos kryptis – nuo lietuvių kalbos (per baltarusių kalbą arba tiesiogiai) prie lenkų kalbos, nuo lenkų – prie rusų kalbos. Prigimties balsą kartais nustelbia prisitaikymo ir patogumo instinktas, padedantis ir patiems lengviau įsitaisyti ir vaikus „į žmones išleisti“ (p. 45, 46). Būta atvejų, kai šio krašto politikai aiškina žmonėms, kad 80 procentų Dieveniškių apylinkės gyventojų sudaro lenkai, kad lenkai čia gyveno jau šešioliktoje amžiuje (p. 47). Kaip rašo P. Kniūkšta, „šešioliktojo amžiaus šaltinių neturiu, tad pasiremsiu vėlesniais“. Ir cituoja, ką 1877 m. rašė Dieveniškių mokytojas Grigorijus Avsiukas apie Dieveniškių valsčius: čia „kalbama daugiausia lietuviškai, o kai kuriuose kaimuose šiek tiek baltarusiškai ir lenkiškai“. O 1881 m. Varšuvoje išleistame „Słownik

geograficzny“ teigiama, kad „Vietiniai valstiečiai kalba lietuviškai“ (p. 48). Lietuvišką žmonių kilmę rodo ir čia gyvenančių pavardės: Kairys, Gaidys, Grudel, Vanagel ir pan. (p. 49).

Knygos autorius daro išvadą, kad būtina objektyviai ir be emocijų pripažinti ilgus amžius vykusią Vilniaus krašto asimiliaciją ir daugelio dabartinių jo gyventojų lietuvišką kilmę. Kita vertus, istorinės tiesos negalima tapatinti su dabartine tikrove. Šio krašto žmonių tautybę lemia ne kilmė, o kultūrinė orientacija. Bet nereikėtų šių žmonių jėga lietuvinti ar atlietuvinti. Lietuviams reikėtų plėsti ryšius su visais, nepaisant jų kilmės. Visus traukti į bendrąjį Lietuvos gyvenimą. „Visa, kas mus artina, jungia – palaikytina“, – rašo kalbininkas (p. 59).

Tačiau laikai keičiasi, keičiasi ir žmonių požiūris į daugelį dalykų, taip pat ir į vartojamą kalbą. Paskaitę kalbininkų teiginius, turime galimybę pasipildyti savo turimas žinias profesionalia informacija.

Parengė Nijolė Sisaitė (VAVB)